

Марыля Хаўстовіч

Варшава

*SEŃKO NÁLEWÁYKO POUCZYĆIEŁOWI SÁSKIEMU POUCZENIE
O HRECZYŚIE...: Старабеларуская мова ў езуіцкай
сатыры XVII ст.*

Агульныя звесткі

У гэтым артыкуле разглядаецца ўнікальны помнік беларускамоўнай сатырычнай паэзіі, надрукаваны лацінкаю ў сярэдзіне XVII стагоддзя пад назваю *Seńko Nálewáýko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie o Hreczyśie przyiatelskoie posyłaet*. Верш з’яўляецца складковаю часткаю невялікае брашуры *Witanie ná Pierwszy Wiazd z Krolewca do Kadłvbka Sáskiego Wileńského Ixa Hern. Lytermachra*¹, выдадзенай 1642 годзе з нагоды прыбыцця ў Вільню лютэранскага пастыра. Даследчыкі адназначна сцвярджаюць, што месцам выдання брашуры хутчэй за ўсё можа быць Вільня, а не Вітэмберг². Да сённяшняга дня захаваліся толькі два асобнікі брашуры – у бібліятэках Санкт-Пецярбурга і Варшавы³.

Беларускамоўны верш, вядома, з’яўляецца адно толькі імітацыяй мовы Севярына Налівайкі (1560–1597), казацкага атамана, вядомага сваім жорсткім стаўленнем да ворагаў праваслаўя. Сапраўдным аўтарам твора даследчыкі лічаць ці то адукаванага святара, хутчэй за ўсё езуіта (“во-первыхъ, въ Литвѣ ни одинъ духовный орденъ не велѣ такой ожесточенной борьбы съ иновѣрцами, какъ иезуитскій, а во-вторыхъ, никто не обладалъ столь обширными лингвистическими познаніями, какъ отцы коллегии Академіи Св. Яна”)⁴, ці то “нехта праваслаўны. У заключных радках Сенька Налевайка ад імя «схізматыкаў»

¹ *Witanie ná Pierwszy Wiazd z Krolewca do Kadłvbka Sáskiego Wileńského Ixa Hern. Lytermachra: Ná własne kleynoty Lutermáchrá.* / Nie próżny kleynot do was Minister oddawam, / Ale troiáki świetny, co y sam przyznawam. / Szczecýny z gnipiem krzymym po mieczu, kopyto / Po kądzieli á pole album grek pokryto. / Drukowano w Witembergu Roku 1642. dnia wczorayszego, k. 8.

² Цікава адзначыць, што менавіта ў Вітэмбергскім універсітэце атрымалі адукацыю канцлер Вялікага Княства Літоўскага Леў Сапег (1557–1633) і Мялецкі Смарыцкі (1577–1633).

³ Гл.: [online], <https://chamo.buw.uw.edu.pl/lib/item?id=chamo:1330620&fromLocationLink=false&theme=system> [доступ: 20.03.2018].

⁴ А. К р а у з е В а н - д е р - К о п ъ, *Забытый эпизодъ изъ борьбы Католицизма противъ Реформаціи въ Западной Россіи*, „Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Академіи наукъ” 1912, № 1, с. 78.

(праваслаўных) скардзіцца на складаныя ўзаемаадносіны і з «ляхамі», і з уніятамі <...> Гэта быў час, калі дзяржаўныя ўлады сілай забіралі цэрквы ў праваслаўных і аддавалі іх уніятам. Цяжка ўявіць сабе, што такія факты – а іх было мноства – маглі б хваляваць езуітаў. Варта ўлічыць і такую акалічнасць. Чаму замест Вільні называецца Вітэнберг? Езуітам зусім не было патрэбы хавацца ў Вільні ад каго б там ні было. А вось праваслаўныя ў той час ужо адчувалі сябе не надта ўпэўнена. Ды і сам горад Вітэнберг падабраны невыпадкова, бо менавіта тут Марцін Лютэр абнародаваў свае славутыя тэзісы, і гэты горад стаў адным з галоўных цэнтраў Рэфармацыі. Інакш кажучы, невядомы аўтар звязвае падзеі антыпратэстанцкага твора са сталіцай пратэстантызму¹.

Аднак, усё ж большасць даследчыкаў (Аляксандар Брукнер, Ганна Круазэ ван-дэр-Коп, Яўхім Карскі, Вацлаў Ластоўскі, Максім Багдановіч і інш.) схільныя бачыць аўтарам езуіта і менавіта ў сюжэце твора знаходзяць пацвярджэнне гэтаму.

Крытыкуючы Лютэрмахра (хутчэй за ўсё гэта алегарычнае пазначэнне нейкага пэўнага пратэстанцкага прапаведніка), які ў першай жа прамове ў “*Kadłvbku Saskim Wileńskim*” выкарыстаў незразумелую для мясцовых людзей грэчаскую мову, невядомы аўтар у з’едлівым тоне распачынае *Witanie na Pierwszy Wiazd...* вершам, складзеным на шасці мовах – польскай, грэчаскай, лацінскай, нямецкай, летувіскай і старабеларускай (так званы “макаранічны верш”), такім чынам дэманструючы, што і вучонасць нямецкага прапаведніка, і здольнасці казаць на некалькіх мовах не робіць пропаведзь больш зразумелаю². Паслядоўна даводзячы сваю думку, аўтар брашуры піша сатырычныя радкі ад імя некалькіх нетыповых для рэлігійнай палемікі ўдзельнікаў: хору жанчын, рабіна, ягонага вучня і праваслаўнага казака Сенькі Налівайкі, які за арганізацыю казацка-сялянскага паўстання на землях Беларусі і Украіны быў страчаны ў Варшаве ў 1597 годзе, г. зн. за амаль паўстагоддзя да часу напісання брашуры.

Нагадаем, што ў 1642 годзе старабеларуская мова яшчэ выконвала ролю дзяржаўнай, абслугоўвала як афіцыйныя, так і неафіцыйныя сферы ўжытку і актыўна функцыянавала ў сваёй вуснай разнавіднасці. Тым больш для нас цікавы гэты беларускамоўны вершаваны тэкст як сведчанне моўнай сітуацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Сёння для даследчыка найбольш цікавым аспектам тагачаснага шматмоўя з’яўляецца размежаванне старабеларускай мовы ды царкоўна-славянскай і ана-

¹ У. К а з б я р у к, *Нашы вытокі: пошукі гісторыка-літаратурнай праўды: эсэ, разважанні, палемічныя артыкулы*, Мінск 2007, с. 145.

² Аляксандар Булыка сцвярджае, што веданне грэчаскай мовы не было такой жа масавай з’явай, як польскай ці лацінскай, у перыяд самастойнага развіцця ўсходнеславянскіх моў і большасць грэцызмаў, звязаных, як правіла, са сферай рэлігійнага жыцця, была засвоена ўжо ў часе фарміравання праваслаўнай царкоўнай тэрміналогіі. Гл.: А. Б у л ы к а, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск 1972.

ліз уплываў польскае мовы на беларускую. Мы можам бачыць у *Witani na Pierwszy Wiazd...* праблемы ўжывання замежных моў у сферы рэлігійнага жыцця на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага.

Гісторыя даследавання

На самым пачатку XIX стагоддзя Фелікс Бенткоўскі, прафесар гісторыі і бібліятэкар Варшаўскага ліцэя, дзе тады захоўвалася брашура *Witania na Pierwszy Wiazd...* (перанесеная пазней ў бібліятэку Варшаўскага ўніверсітэта) у першым томе *Гісторыі польскай літаратуры* згадвае твор, сцвярджаючы, што адна з яго частак напісаная на рускім дыялекце і што, на ягоную думку, твор у мастацкім і паэтычным плане мае нізкую вартасць¹.

У 1911 годзе А. Брукнер у артыкуле *Pieśni polsko-russkie* заклікае даследчыкаў увесці ў навуковы ўжытак *Witanie na Pierwszy Wiazd...*². У выніку, расійская даследчыца Г. Краузэ Ван-дэр-Коп апублікавала і прааналізавала твор у часопісе “Известия отделения русского языка и словесности Академии наук”³. Яна коратка характарызуе беларускамоўную частку, падкрэслівае грубасць і мужыцкасць сатыры і называе яе мову ўкраінскаю, праўда, не звяртаючыся да моўнага аналізу, а робячы высновы з фармальных паказчыкаў: відавочна, Г. Краузэ звярнула ўвагу на Сеньку Налівайку і тое, што ў тэксце вядзеца гаворка пра рэлігійную сітуацыю ў Кіеве: “За старыми бабами слѣдуетъ крестьянинъ Sienko Nalewayko, казакъ, дающій своимъ грубымъ мужицкимъ слогомъ на малороссійскомъ говорѣ краткое описаніе состоянія церковныхъ дѣлъ въ Кіевѣ, гдѣ трудно ладить съ Ляхами, но еще труднѣе съ «Leretycy», т. е. Уніатами”⁴.

А ўжо ў наступным годзе А. Брукнер адклікаецца на публікацыю Г. Краузэ Ван-дэр-Коп і, між іншым, раіць наступным даследчыкам звярнуць больш увагі на моўныя асаблівасці ўсяе брашуры, сцвярджаючы, што беларуская мова Сенькі Налівайкі – гэта сапраўдны скарб для філолага, бо ў артыкуле Г. Краузэ Ван-дэр-Коп не былі згаданыя не толькі цікавыя польскія словы, не толькі запамінальныя каламбурны (Міністр – Свіністр), але і “láliki” (логікі?), і шасцімоўны верш і інш.: “A zważyć należy równie, że to «pouczenie o hreczynie» jest najdawniejszy pomnik czystego białoruskiego narzecza ludowego (nie owej mieszaniny cerkiewnoruskiej, panującej po książkach «litewskich») taksamo napisany przez Polaka (jak i najstarsza ballada małoruska *Kulina*)”⁵.

¹ F. B e n t k o w s k i, *Historia literatury polskiej: wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. I, Warszawa-Wilno 1814, s. 415.

² A. B r ü c k n e r, *Pieśni polsko-russkie*, “Pamiętnik Literacki” 1911, t. X, s. 194.

³ А. К р а у з е В а н - д е р - К о п, *Забытый эпизодъ изъ борьбы Католицизма противъ Реформаціи въ Западной Россіи*, „Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Академіи наукъ” 1912, № 1, с. 78–86.

⁴ *Ibidem*, с. 78.

⁵ A. B r ü c k n e r, *Z literatury sowizdrzalskiej*, „Pamiętniki Literackie” 1913, t. XII, s. 101.

У хуткім часе з'яўляюцца і першыя згадкі пра гэты тэкст беларускіх даследчыкаў: Максім Багдановіч у 1914 годзе не толькі называе яго “едва ли не первым белорусским стихотворением”, але і кажа, што менавіта гэты твор быў першым сярод гумарыстычных твораў наступных стагоддзяў, калі беларускую мову выкарыстоўвалі дзеля стварэння камічнага эфекту: “Наконец, в половине XVII же столетия появилась стихотворная сатира на протестантского пастора, написанная и напечатанная иезуитом. По-белорусски в ней говорит (и хорошо, замечу в скобках, говорит) крестьянин Sienko Nalewajko, пытающийся разобратся в проповеди пастора, переполненной греческими цитатами”¹.

Апублікаваў беларускі тэкст *Witania na Pierwszy Wiazd...* паводле арыгіналу (сцвярджаем гэта на падставе выпраўленых памылак у тэкście, надрукаванага Г. Краўзэ Ван-дэр-Коп) і цэлы раздзел прысвяціў яму Я. Карскі. Спачатку ён называе мову *Pouczenia o Hreczysie* заходне-рускаю (“Sienko Nalewajko <...> приветствует саксонского наставника речью на чистом западнорусском языке, как он сохранился в лучших стринных произведениях”²), а пасля ў спасылцы ўдакладняе: “Напрасно речь Сенко Наливайко называется малорусской: никаких особенностей малорусского наречия здесь нет. Тут, напр., встречаются такие черты как *heto, nietucie, skupawsiab, ieś, zabywsiab, ieśc, hutoryli, brazgać, prydaw ieś* и т. д., которые свойственны только живой белорусской речи. Так писали по-русски виленские и гроденские иезуиты”³.

Як беларускамоўны твор разглядаў *Pouczenia o Hreczysie* В. Ластоўскі, які цалкам перадрукаваў яго паводле публікацыі Я. Карскага⁴.

Далейшы лёс гэтага твора ў беларускім літаратуразнаўстве аказваўся нешчаслівы: ён не трапіў ні ў *Хрэстаматыі*, ні ў грунтоўнае выданне *Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя* (2003).

Няма пра яго інфармацыі і ў беларускіх энцыклапедыях. Уладзімір Казбярук, які колісь рыхтаваў артыкул для *Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі*, з жалем паведамляе, што “нейкі ананімны гора-рэцэнзент выступіў супраць публікацыі звестак пра гэты твор”, бо “праваслаўны герой выводзіцца ў творы пад выглядам блазна, здзекліва называецца імем вядомага казацкага атамана Сенькі Налівайкі”, што гэты твор “мае ўскоснае дачыненне да бел. л-ры і слабы ў мастацкіх адносінах”⁵.

¹ М. Богдановичъ, *Бѣлорусское возрожденіе*, “Украинская жизнь” 1915, № 1–2.

² Е. Карский, *Белорусы в 3 т.*, т. 3, кн. 2: *Очерки словестности белорусского племени*, Минск 2007, с. 198.

³ *Ibidem*.

⁴ В. Ластоўскі, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*: Факсімільнае выданне, Мінск 2012, с. 561.

⁵ У. Казбярук, *Нашы вытокі...*, с. 143.

І толькі ў апошні час *Witanie na Pierwszy Wiazd...* было цалкам апублікаванае на мове арыгінала і ў перакладзе на беларускую мову Алесем Бразгуновым¹.

Аднак усё яшчэ адсутнічае мовазнаўчы каментар да дадзенага твора. Няма *stricte* мовазнаўчага артыкула, што, несумненна, абумоўлена малым памерам тэксту ды насычанасцю каламбурамі, якія складана расшыфраваць, а не нізкай мастацкай і паэтычнай вартасцю *Witania na Pierwszy Wiazd...*

Агульная моўная характарыстыка тэксту

У вершы *Seńko Nálewáŷko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie o Hreczyśie Pryiatelskoie posyłaet* гукі старабеларускай мовы перадаюцца непаслядоўна, што з'яўляецца наступствам некадыфікаванасці тагачаснае мовы. Тым не менш, гэты твор можна аднесці да менавіта старабеларускае мовы, бо ў ім адлюстраваны наступныя ейныя фанетычныя асаблівасці.

Наяўнасць гукі [ŷ]

Пераход [v] і [l] у [ŷ] адлюстраваны ў рэгулярнай перадачы гукі [ŷ] з дапамогаю графемы w і графемы v у назоўніку: *vnitami*; дзеясловах: *skupawśiabiesz, zábywśieb, prydawiesz, daw, nábrawśia, vmieiet, vzieli, vkiemili*; у дзеепрыслоўях: *pozdawszy, pobywawszy, zábywszy, poczáwszy*; займенніках: *wśio, wśiem, wśi, všim, všieńka*; прыслоўях: *wżo, vczásiew, vpierod*; прыназоўніку w/v.

Наяўнасць гукі [r]

Пасля літары r паўсюль знаходзім графемы a, e, y, o, якія сведчаць пра цвёрды [r]: *ihráiesz, Cárá, hutoryli, prydet, prydawiesz, Kátáryna, podureli, hreczychá, reczesz, leretycy, vpierod*. Калі ў кірылічных помніках, якія належаць старабеларускай мове, мы часта сустракаем спалучэнне *re*, якое перадае [r'e], што з'яўляецца вынікам захавання традыцыйнай графікі, то ў вершы *Seńko Nálewáŷko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...*, напісаным лацінскай графікай, мяккасць папярэдняга зычнага звычайна перадаецца графемаю i, напрыклад, *vmiejet, Niemiecki, po siekiersku, nielza, biesá*. (Г. Краузэ Ван-дэр-Коп у адным выпадку памылілася: слова *odbieráiesz* запісала як *odbieriáesz*).

Наяўнасць гукі [š]

У беларускім вершы адлюстраваны зацвярдзелы гук [š]: *pobrywawszy, pozdawwszy, zabywwszy, poczawszy, zaczynaiesz, inszy, bolsz*.

Наяўнасць гукі [č]

У беларускім вершы адлюстраваны зацвярдзелы гук [č]: *po czesku, zaczynaiesz, Nálewawczykom, po hreczesku, hreczychu, reczesz, czy, hadyniszczce*.

¹ Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст.: Помнікі даўняга пісьменства Беларусі, Мінск 2011, с. 678–691, а таксама ў выданні *Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах*, Мінск 2012, т. II, с. 153–161.

Наяўнасць гуку [ž]

У беларускім вершы адлюстраваны зацвярдзелы гук [ž]: *leżyt, tiażyśia*.

Адлюстраванне на пісьме цекання

Цекаванне ў вершы *Seńko Nálewáuko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...* заўважыў яшчэ Я. Карскі. І лічыў гэта прыкладам беларускіх фанетычных асаблівасцей твора: *ochćimnie, ieść, brážgác*. Аднак гэтая з'ява перадаецца непаслядоўна: *tiászko, tiażyśia, ná tia* (займеннік).

Наяўнасць гуку [ɣ]

У беларускім вершы паслядоўна перадаецца адрозненне фрыкатыўнага гукa [ɣ] ад выбухнога [g]: *heto, horsz, hutoryli, ihráiesz, v mohiłu, horá, hledeti, po hreczesku, hádyniszczce, samoho, hdie*, аднак раку ў Маскве называюць *Nieglennaia*, а таксама чамусьці дзеяслоў са значэннем 'гаварыць абы-што, плявузгаць' перададзены як *brážgác*.

Адзначым таксама, што ў помніку некаторыя беларускія фанетычныя асаблівасці не адлюстраваліся: напрыклад, дзеканне (*dietki, hdie* і інш.), аканне (*koli, hora, chołodie* і інш.)

Марфалагічныя асаблівасці

Інфінітывы ў вершы *Seńko Nálewáuko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...* прадстаўлены формамі з суфіксам *-mi*, што з'яўляецца традыцыйным сродкам для пісьменства таго часу і такія формы былі шырока распаўсюджаны на Беларусі: *skohliti, hłáholiti, hledeti, zrozumieti*. Аднак адлюстравана і спарадычнае адпадзенне канцавога галоснага гукa *i* ў гэтым суфіксе: *hłáhołát*.

Адзначаецца ў помніку і злітнае ўжыванне скарочанай звязкі *-ieś* у дзеяслове 2-е асобы ўмоўнага ладу: *Skupawśiabieś*, а таксама ў дзеяслове 2-е асобы абвеснага ладу: *prydawieś*.

У вершы сустракаецца ўжыванне клічнага склону назоўнікаў: *li-choie hádyniszczce Niemiecki páuku, łysy bieśie*.

Лексічныя асаблівасці

Лексічны склад верша *Seńko Nálewáuko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...* можна ўпэўнена кваліфікаваць як уласна беларускі, напрыклад: *hreczycha, obraz, pud, hádyniszczce, hutoryc, brážgác, hledeti, zrozumieti, vkiemili, vmieut, poznáiesz, heto, horsz, bolsz, wielmi, inszy, nie tućie, wżo, wśim* і інш.

Ёсць, аднак, у творы невялікая колькасць паланізмаў, хоць уздзеянне польскай мовы на беларускую пачалося ўжо ў XIV стагоддзі і паланізмы былі ўласцівыя для ўсіх жанрава-стылёвых узроўняў старабеларускага пісьменства. Пры наяўнасці ўласнабеларускага *zavtra* тут ужываецца *Jutro*, запазычанне якога не было матываванае патрэбамі развіцця лексічнай сістэмы. Тое самае можна сказаць і пра ўжыванне слоў: *dumno, niż, zwiqzán*.

Не зусім зразумелае паходжанне слова *láliki*: *Dá y v nás Dutka ieść y Zolud wieliki, Dionyzey, Dorohfey, vmieut láliki*. А. Брукнер лічыў, што тут маецца на ўвазе *логіка*. Але, магчыма, тут ідзе гаворка пра *laika* (слова,

якое азначае ‘просты чалавек міранін, паслушнік’, запазычанне з лаціны праз старапольскую мову.

Няшмат выяўлена ў тэксце лацінізмаў, хоць у сувязі з паланізацыяй грамадскага і культурнага жыцця беларускага насельніцтва ды той акалічнасцю, што лацінская мова была абавязковым прадметам вывучэння ў каталіцкіх і ўніяцкіх школах ды нават у праваслаўных брацкіх школах (згодна з граматай Жыгімонта Вазы 1592 года брэсцкаму царкоўнаму брацтву) лацінскія словы шырока пранікалі ва ўсе стылі тагачаснае мовы. І нават нягледзячы на тое, што большасць даследчыкаў падкрэслівае езуіцкае паходжанне аўтара, верш *Seńko Nálewáýko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...* паслядоўна захоўвае народнае гутарковае гучанне. Як прыклад лацінізмаў мы можам прывесці толькі: *Schismátycy, leretycy, Vnitámi* і, магчыма, *lálíki*.

Амаль пазбаўлены твор стараславянیزмаў. Як выключэнне – *reczesz, hłáholát*.

Да ўкраінізмаў можна аднесці толькі адну лексему – *skohliti*.

Істотным момантам верша *Seńko Nálewáýko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...* з’яўляецца наяўнасць эмацыянальна-экспрэсіўных сродкаў, імітацыя народнай гаворкі тагачаснай Беларусі. Заканаммерным здаецца, што для перадачы думак праваслаўнага чалавека выкарыстаная менавіта гутарковая мова, стылізаваная на кніжны ўзор.

Дзеля эмацыянальнага ўздзеяння на чытача і слухача ў тэксце выкарыстоўваюцца: клічны склон, выклічнікі (*ochćimnie*), памяншальны ды павелічальны суфіксы *-enk-*, *-iszcz-* (*vśieńka, maleńkie, hładyniszczce*), фразеалагізмы (*nábrawśia pudu, nie twoim nosom zaczynaiesz*).

Насычаны тэкст і вульгарызмамі – *bládin syn, sukin rod, łysy bieśie, lichoié hładyniszczce, po lichu podureli, daw w hubu*. Абсцэнная лексіка несумненна была неабходным элементам стылізацыі для стварэння пэўнага камічнага ўражання. Падобныя з’явы ў літаратуры былі апісаны А. Брукнерам, (які лічыў іх тыповымі для *literatury sowizdrzalskiej*¹), пазней больш падрабязна разгледжаныя Каролем Бадэцкім².

З-за таго, што гаворка ў вершы *Seńko Nálewáýko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...* ідзе пра казанні пратэстанцкага прапаведніка, найбольш часта выкарыстоўваюцца ў ім дзеясловы са значэннем “казаць”, выражаныя шматлікімі сінонімамі і стылістычна падобранымі пад адпаведны кантэкст. Напрыклад, спрабуючы зымітаваць урачысты і ўзнёслы стыль тэкстаў, напісаных на царкоўнаславянскай мове, у вершы сустракаецца дзеяслоў *hłáholiti* (*po hreczesku dumno hłáholiti, po siekiersku hłáholát*). Ён ужываецца побач з стылістычна нейтральным дзеясловым ‘гутарыць’ (*tmá ludey so wśiemi świátcámi/Vpierod hutoryli z stárymi hrekámi*). Адчуваюцца негатыўныя канатацыі ў выкарыстаных

¹ A. Brückner, *Z literatury sowizdrzalskiej...*, s. 101.

² K. Badocki, *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku, monografia bibliograficzna*, Lwów [i in.] 1925.

дзеясловах *bruśisz i brązgác* (*Ochćimnie po Hreczesku bruśisz wielmi mnoho, brązgác po hreczesku*). Як сінонімы да дзеяслова са значэннем ‘казаць’ можна аднесці таксама словы *ihráiesz i skohliti* (*po hrecku ihraiesz, zábywśieb skohliti*).

Значную ролю ў вершы *Seńko Nálewásko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie...* адыгрываюць моўныя каламбурны. Напачатку аўтар (і адначасна – лірычны герой) нібыта не адрознівае *hreczychu* ад грэцкай мовы: *Vžoż heto po lichu Sásy podureli, // Koli nám tut hreczychu vśieńka odnieli*. У наступным двухрадкоўі – наступны каламбур: *Prydet ná tia Mohiła szto y horsz vmieiet, // Koli tolko hreczychá nowáiá pospieiet. // V Mohiłu bládin syn, k Moskwie ná Náuku*. Гэта ўжо адсылка да вядомага кіеўскага мітрапаліта Пятра Магілы (1596–1647). Нешта падобнае мы заўважаем і яшчэ ў адным каламбурны: *Y Kiśiel Kułáżyn syn, ach nábrawśia pudu* дзе згадваецца апошні праваслаўны сенатар Рэчы Паспалітай Адам Кісель (1600–1653).

Ад пачатку XVI да канца XVII ст., цягам двух стагоддзяў друкарнямі Вялікага Княства Літоўскага было выдадзена звыш 260 кніг кірылічнага друку, з іх толькі каля сарака – на беларускай мове¹. Сярод друкаваных кніг XVI–XVII стагоддзяў ёсць і арыгінальныя, і перакладныя творы, аднак з-за таго, што манаполія на друкарскую справу належала манастырам – большасць твораў мае рэлігійны характар.

Помнік беларускамоўнай сатырычнай паэзіі *Seńko Nálewásko Pouczyćielowi Sáskiemu Pouczenie o Hreczyśie Pryiatelskoie posyłaet*, што з’яўляецца складковаю часткаю невялікае брашуры *Witanie ná Pierwszy Wiazd z Krolewca do Kadłvbka Sáskiego Wileńského Ixa Hern. Lvtermachra*, невялікі па аб’ёме, але важны для беларускага мовазнаўства дакумент, бо з яго дапамогай можна спрабаваць сцвердзіць пераемнасць паміж старой і новай беларускай літаратурнай мовамі, мовай статуту Вялікага Княства Літоўскага, мовай інтэрмедый і мовай Францішка Багушэвіча, хоць некаторыя даследчыкі і не прызнавалі такое пераемнасці: “У стагоддзі XIX, а нават у канцы XVII даўнейшы язык літаратурны быў ужо забыты. Дзеля таго ў першай пары беларускага адраджэння беларускія пісьменнікі не маглі сіляць (чэрпаць) із даўгавечных запасаў ягоных. Дык пісалі ў языцэ народным. <...> Традыцыя старабеларускага літаратурнага языка настолькі была забыта, што, калі ў XIX стаг. пачалося адраджэнне беларускай літаратуры, дык <...> пісьменнікі каталікі <...> сталі пісаць лацініцай”².

Але гэтая пераемнасць існуе, хоць і выяўляецца даволі апасродкавана. Напрыклад, Ігар Капылоў сцвярджае, што пераемнасць паміж старабеларускай і сучаснай беларускай мовай ёсць: „Іначай бы сёння

¹ А. Жураўскі, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, Мінск 1967, с. 228.

² Я. Станкевіч, *Гісторыя беларускага языка*, Вільня 1939, с. 10.

мы не мелі мовы, якая на працягу больш чым 300 гадоў фактычна не ўжывалася ў афіцыйнай пісьмовай форме. І нават у літаратурнай пісьмовай мове пераемнасць ёсць. Напрыклад, слова «мыта» і «мытнік» з'явілася [у сучаснай беларускай мове] адносна нядаўна, але яно шырока ўжывалася ў старабеларускі перыяд у помніках XIV–XVII стагоддзяў. <...> Калі ўважліва пагартыць слоўнік, то многія іншыя словы мы можам сёння ўзяць ва ўжытак, паступова яны пранікнуць і ў хуткім часе стануць літаратурнай нормай. Гэты працэс завецца дэархаізацыяй лексікі”¹.

Maryla Chaustowicz

“Homily of Grechys”: The Old Belarusian Language in the 17th Century Jesuit Satire

A b s t r a c t

In this article, linguistic features of the work were analysed at different language levels, which allows the author to confirm the assumptions presented in earlier research (E. Karski, A. Bruckner) on the Old Belarusian basis of the work. The text “Homily of Grechys” in the greeting of a Lutheran pastor is a unique example of old Belarusian literacy in terms of high artistic value, provocative content, and the linguistic image of the work, which lays on an Orthodox person dialect imitated by a Jesuit priest.

¹ Навукоўцы даказалі пераемнасць сучаснай беларускай мовы ад мовы часоў ВКЛ [online] <https://www.racyja.com/kultura/navukoutsy-dakazali-peraemnasts-sucha> [доступ 16.05.2018].